

**Eesti elanike väärtushinnangute muutused 2002-2005:
uurimuse *Mina. Maailm. Meedia* aruanne**

Veronika Kalmus

Tartu Ülikool
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond
Tartu 2006

1. Üksikväärtuste analüüs

Tabelis 1 on üksikväärtused reastatud koguvahemiku keskmiste kahanevas järjekorras. Nii 2002 kui 2005 on pingerea tippu koondunud eelkõige inimese füüsilise heaolu ja turvalise keskkonnaga seonduvad väärtused (*tervis, tugev perekond, rahu maailmas, puhas keskkond, riigi julgeolek*), mille standardhälbed on ühtlasi suhteliselt madalad. Pingerea lõpuossa jäävad valdavalt individualistlikud väärtused (*võimu omamine, ühiskondlik tunnustus, huvitav elu, jõukus, tehnika areng, mugav elu, meeldiv elu*), aga ka kollektivistlik-traditsiooniline *lunastus*.

Võrreldes 2002. aastaga on suhteliselt kõige enam muutunud *vabaduse* väärtustamine: keskmise muutus -0,1, langus pingereas 4 koha võrra. Samas on väärtuste pingereas ettepoole nihkunud teised individualistlikud väärtused: *eneseaustus, eneseteostus, meeldiv elu, huvitav elu ja tehnika areng*. Pingereas on langenud universalistlikud, sotsiaalset tasakaalu eesmärgistavad *õiglus* ja *võrdsus*, samas ka individualistlikud väärtused *jõukus* ja *mugav elu*, mis 2002. a. olid selgelt tõlgendatavad defitsiidiväärtustena.

Viimase kümne aasta jooksul on väärtushinnangud muutunud rahvusühendi mõnevõrra erinevalt (vt tabel 2). Eestlaste hulgas on oluliselt tähtsustunud (tõus pingereas vähemalt kolme koha võrra) *puhas keskkond* ja isiksusekesksed *eneseaustus* ja *eneseteostus*, venekeelse elanikkonna seas aga *riigi julgeolek, vabadus* ja *tehnika areng*. Nii eestlaste kui venelaste hulgas on märkimisväärselt langenud *mugava elu* ja *õigluse* suhteline tähtsus; eestlaste jaoks on vähemoluliseks muutunud ka niisugused kõikehaaravad või kollektivistlikud väärtused nagu *rahu maailmas, sisemine harmoonia* ja *ausus*. Venekeelse elanikkonna seas on tähtsusest langenud lisaks *mugavale elule* teise defitsiidiväärtusena ka *jõukus*, ent ka *meeldiv elu, armastus, kaunis maailm* ja *lunastus*, seega valdavalt samuti kollektivistlikud-universalistlikud väärtused.

Sotsiaal-demograafiliste parameetrite võrdluses esineb sarnaselt 2002. aastaga kõige enam üksikväärtuste keskmiste erinevusi vanuserühmade vahel – 18 väärtushinnangu osas (vt tabelid 3 ja 4). Jätkub tendents väärtuste individualiseerumisele nooremates põlvkondades: mitmeid individualistlikke väärtusi (*eneseteostus, mugav elu, huvitav elu, võimu omamine*) hindasid nii 2002. kui 2005. aastal kõige kõrgemalt noorimad, kõige madalamalt aga vanimad respondendid. Seevastu mitmed kollektivistlikud või universalistlikud väärtused (*tervis, rahu maailmas, riigi julgeolek, ausus, kaunis maailm, lunastus*) on jätkuvalt kõrgeimalt hinnatud vanimate, madalaimalt aga noorimate respondentide poolt. Võrreldes 2002. aastaga on lisandunud mõningaid olulisi erinevusi, näiteks on *tehnika arengu* kõrgem väärtustamine muutunud selgelt omasemaks just vanematele põlvkondadele (15-29-aastaste seas on keskmine hinnang vähenenud 0,11 palli võrra). Samas on erinevate põlvkondade väärtushinnangud ühtlustunud *tarkuse* ja *võrdsuse* väärtustamise osas. Mitmeid universalistlikke väärtusi (*puhas keskkond, sisemine harmoonia, õiglus*) hindavalt kõrgeimalt 30-54-aastased inimesed, kusjuures erinevus on oluline just noorema põlvkonnaga võrreldes.

Tabel 1. Väärtused 2002-2005

		2002		2005		
		Keskmine	Standardhälve	Keskmine	Standardhälve	Muutus (koht pingereas)
1.	Tervis	4,84	0,53	4,87	0,40	
2.	Tugev perekond	4,80	0,53	4,79	0,52	
3.	Rahu maailmas	4,73	0,67	4,69	0,64	
4.	Puhas keskkond	4,69	0,64	4,68	0,56	
5.	Õnn	4,67	0,61	4,67	0,58	
6.	Riigi julgeolek	4,65	0,70	4,64	0,68	
7.	Tõeline sõprus	4,63	0,67	4,58	0,68	
8.	Ausus	4,62	0,66	4,57	0,65	
9.	Vabadus	4,60	0,65	4,50	0,67	-4
10.	Sisemine harmoonia	4,59	0,64	4,52	0,70	
11.	Eneseaustus	4,55	0,68	4,54	0,63	+2
12.	Tarkus	4,52	0,65	4,52	0,60	+1
13.	Õiglus	4,52	0,70	4,46	0,67	-2
14.	Armastus	4,49	0,77	4,51	0,73	+2
15.	Eneseteostus	4,38	0,76	4,48	0,66	+1
16.	Kaunis maailm	4,36	0,74	4,31	0,75	
17.	Võrdsus	4,27	0,89	4,14	0,90	-2
18.	Meeldiv elu	4,22	0,88	4,28	0,82	+1
19.	Mugav elu	4,20	0,88	4,06	0,83	-1
20.	Tehnika areng	4,19	0,83	4,17	0,78	+2
21.	Jõukus	4,13	0,81	3,98	0,81	-1
22.	Huvitav elu	4,10	0,85	4,05	0,79	+1
23.	Ühiskondlik tunnustus	3,88	0,91	3,82	0,88	
24.	Lunastus	3,59	1,09	3,46	1,09	
25.	Võimu omamine	2,93	1,12	2,96	1,02	

Märkimisväärselt palju üksikväärtuste keskmiste erinevusi (18) esineb sarnaselt 2002. aastaga ka sugupoolte võrdluses. Nagu kolm aastat tagasi, tuleb nüüdki täheldada meeste üldist väärtuskehtsismi: võrreldes naistega hindavad mehed väga paljusid väärtusi madalamalt, väärtustades oluliselt kõrgemalt üksnes *tehnika arengut*, *jõukust* ja *huvitavat elu*. Samas on materiaalse heaolu ja enesekehtestamisega seonduvate väärtuste osas toimunud huvitavad arengud: võrreldes 2002. aastaga on *võimu omamise* väärtustamine meeste seas pisut langenud, naiste seas aga tõusnud (0,09 palli

võrra), mis on viinud statistiliselt olulise erinevuse kadumisele. Kuna defitsiidiväärtuste (*jõukuse* ja *mugava elu*) tähtsustamine on naiste hulgas järsemalt langenud, on see viinud erinevuse kadumisele *mugava elu* puhul, ent loonud uue erinevuse *jõukuse* väärtustamise osas. *Huvitavat elu* väärtustavad mehed 2002. aastaga võrreldes pisut kõrgemalt, naised aga märkimisväärselt madalamalt, mis on selle väärtusegi puhul tekitanud uue sugupooltevahelise erinevuse.

Rahvusrühmade osas ilmneb sama palju üksikväärtuste keskmiste erinevusi (15) kui kolm aastat tagasi. Väärtushinnangute ühtlustumine on toimunud *aususe* ja *õigluse* puhul (eestlastel langenud järsemalt), *kauni maailma* osas (venelastel langenud kiiremini) ning *eneseaustuse* puhul (eestlastel mõnevõrra langenud, venelastel tõusnud). Uued rahvusrühmade vahelised erinevused on esile kerkinud *tervise*, *puhta keskkonna*, *õnne* ja *riigi julgeoleku* osas, mille väärtustamine on eestlaste seas veidi tõusnud (või jäänud 2002. a. tasemele), venelaste hulgas aga langenud.

Sissetuleku eristusjõud on üksikväärtuste osas kolme aastaga vähenenud. Enam pole võimalik rääkida suurima sissetulekuga respondentide (üle 4000 krooni pereliikme kohta kuus 2002. aastal ja üle 6000 krooni 2005. aastal) silmapaistvast väärtusskeptitsismist. Selle vastajarühma puhul on *võrdsuse* keskmine küll endiselt madalam mistahes muu sotsiaal-demograafilise rühma vastavast keskväärtusest, kuid sissetulekurühmade vahelised olulised erinevused (suurima sissetulekuga respondentide skeptitsism) *õigluse*, *aususe* ja *tugeva perekonna* väärtustamises on kadunud. Statistiliselt oluline erinevus on kadunud ka *võimu omamise* väärtustamise osas – madalaima tulurühma esindajate seas on *võimu omamine* muutunud mõnevõrra tähtsamaks, kõrgeima sissetulekuga vastajate hulgas aga vähemolulisemaks. Uued sissetulekurühmade vahelised erinevused on esile kerkinud *tervise* väärtustamises (suurima ja keskmise sissetulekuga rühmas on see tõusnud) ning *eneseaustuse* hindamises (kõrgeimas tulurühmas tõusnud, madalaimas langenud). *Jõukuse* väärtustamises on toimunud mõneti paradoksaalne suunamuutus: kui kolm aastat tagasi oli *jõukus* defitsiidiväärtusena olulisem madalaima sissetulekuga rühmas, siis 2005. aastaks on *jõukuse* väärtustamine madala ja keskmise tuluga rühmades langenud (ilmselt pole enam tegemist sedavõrd olulise puudusväärtusega), kõrgeima sissetulekuga rühmas aga tõusnud (võimalik, et seoses tarbimisvajaduste ja konsumerismi kasvuga).

Haridustasemetega eristusjõud on jäänud võrreldes 2002. aastaga peaaegu samaks, ometi on haridusrühmade vahelistes erinevustes toimunud olulised muutused. Alg- või põhiharidusega vastajad paistavad endiselt silma *puhta keskkonna* ja *sisemise harmoonia* suhteliselt madalama ning *meeldiva elu* ja *mugava elu* aga ka *võrdsuse* suhteliselt kõrgema väärtustamise poolest. Sarnaselt sissetulekurühmade väärtuserinevuste dünaamikale on kadunud statistiliselt olulised erinevused *tugeva perekonna* ja *võimu omamise* väärtustamises ning lisandunud uued erinevused *tervise* ja *eneseaustuse* hindamise osas – kõrgharidusega vastajate seas on kaks viimasena nimetatud väärtust tähtsustunud oluliselt kiiremini, samal ajal kui *eneseaustuse* väärtustamine on alg- või põhiharidusega respondentide seas langenud. Uued erinevused ilmnevad ka *eneseteostuse* väärtustamises (kesk- ja kõrgharidusega inimeste seas tõusnud kiiremini) ning *aususe* hindamises (alla kesk- ja keskharidusega vastajate hulgas langenud).

Sotsiaal-demograafiliste parameetrite võrdluses esines 2002. aastal kõige vähem üksikväärtuste keskmiste erinevusi maa- ja linnaelanike vahel (5); 2005. aastaks on needki erinevused tasandunud.

Tabel 2. Väärtuste olulisusjärjekord rahvusrühmades 1995-2005 (keskmiste alusel)

Jrk nr	Eestlased						Eesti venelased					
	1995		2002		2005		1995		2002		2005	
	N	899	N	967	N	946	N	486	N	497	N	413
1.	Tervis	4,86	Tervis	4,84	Tervis	4,89	Tervis	4,87	Tervis	4,86	Tervis	4,84
2.	Tugev perekond	4,78	Tugev perekond	4,79	Tugev perekond	4,78	Rahu maailmas	4,81	Tugev perekond	4,82	Tugev perekond	4,81
3.	Rahu maailmas	4,76	Rahu maailmas	4,69	Puhas keskkond ↑	4,70	Tugev perekond	4,80	Rahu maailmas	4,79	Rahu maailmas	4,76
4.	Riigi julgeolek	4,74	Puhas keskkond	4,69	Õnn	4,69	Õnn	4,69	Puhas keskkond	4,69	Puhas keskkond	4,63
5.	Ausus	4,69	Riigi julgeolek	4,67	Riigi julgeolek	4,67	Õiglus	4,63	Õnn	4,68	Õnn	4,61
6.	Õnn	4,67	Õnn	4,66	Rahu maailmas ↓	4,66	Puhas keskkond	4,62	Tõeline sõprus	4,62	Tõeline sõprus	4,56
7.	Puhas keskkond	4,66	Ausus	4,66	Tõeline sõprus	4,59	Tõeline sõprus	4,62	Sisemine harmoonia	4,62	Riigi julgeolek ↑	4,56
8.	Tõeline sõprus	4,64	Tõeline sõprus	4,63	Ausus ↓	4,58	Sisemine harmoonia	4,61	Riigi julgeolek	4,60	Sisemine harmoonia	4,56
9.	Sisemine harmoonia	4,63	Vabadus	4,61	Armastus	4,56	Ausus	4,53	Vabadus	4,59	Vabadus ↑	4,53
10.	Õiglus	4,62	Sisemine harmoonia	4,58	Eneseaustus ↑	4,55	Riigi julgeolek	4,52	Ausus	4,55	Ausus	4,53
11.	Armastus	4,62	Eneseaustus	4,58	Tarkus	4,52	Armastus	4,52	Võrdsus	4,50	Eneseaustus	4,52
12.	Vabadus	4,55	Armastus	4,58	Eneseteostus ↑	4,52	Vabadus	4,50	Eneseaustus	4,48	Tarkus	4,50
13.	Tarkus	4,50	Õiglus	4,56	Sisemine harmoonia ↓	4,50	Eneseaustus	4,45	Tarkus	4,48	Õiglus ↓	4,44

14.	Eneseaustus	4,48	Tarkus	4,54	Vabadus	4,49	Tarkus	4,43	Kaunis maailm	4,48	Võrdsus	4,43
15.	Meeldiv elu	4,48	Eneseteostus	4,43	Õiglus ↓	4,47	Kaunis maailm	4,43	Õiglus	4,44	Armastus ↓	4,38
16.	Eneseteostus	4,46	Meeldiv elu	4,32	Meeldiv elu	4,39	Võrdsus	4,25	Mugav elu	4,44	Eneseteostus	4,37
17.	Kaunis maailm	4,42	Kaunis maailm	4,30	Kaunis maailm	4,29	Eneseteostus	4,24	Armastus	4,32	Mugav elu	4,37
18.	Mugav elu	4,13	Võrdsus	4,15	Tehnika areng	4,12	Meeldiv elu	4,15	Tehnika areng	4,28	Kaunis maailm ↓	4,35
19.	Tehnika areng	3,99	Tehnika areng	4,14	Võrdsus	4,02	Jõukus	4,00	Eneseteostus	4,27	Tehnika areng ↑	4,27
20.	Võrdsus	3,91	Jõukus	4,12	Jõukus	3,99	Huvitav elu	4,00	Huvitav elu	4,27	Huvitav elu	4,27
21.	Huvitav elu	3,81	Mugav elu	4,08	Huvitav elu	3,95	Lunastus	3,87	Jõukus	4,15	Meeldiv elu ↓	4,03
22.	Jõukus	3,78	Huvitav elu	4,01	Mugav elu ↓	3,93	Tehnika areng	3,86	Ühiskondlik tunnustus	4,11	Ühiskondlik tunnustus	4,01
23.	Ühiskondlik tunnustus	3,69	Ühiskondlik tunnustus	3,77	Ühiskondlik tunnustus	3,74	Mugav elu	3,79	Meeldiv elu	4,03	Jõukus ↓	3,95
24.	Lunastus	3,46	Lunastus	3,40	Lunastus	3,27	Ühiskondlik tunnustus	3,79	Lunastus	3,96	Lunastus ↓	3,89
25.	Võimu omamine	2,94	Võimu omamine	3,09	Võimu omamine	3,02	Võimu omamine	2,38	Võimu omamine	2,63	Võimu omamine	2,83

Allikad: Projekt Balticom (1995. a kohta), *Mina. Maailm. Meedia* (2002. ja 2005. a kohta)

↑- tõus olulisusjärjekorras vähemalt kolme koha võrra
↓- langus olulisusjärjekorras vähemalt kolme koha võrra

Tabel 3. Väärtuste keskmised sotsiaal-demograafilistes rühmades

	Keel		Sugu		Vanus			Haridus			Sissetulek			Elukoht	
	Eesti	Vene	Mees	Naine	15-29	30-54	55-74	Alla kesk	Kesk	Kõrg	Kuni 3000	3001-6000	Üle 6000	Linn	Maa
Tervis	4,89*	4,84*	4,85*	4,90*	4,81**	4,90**	4,91**	4,82*	4,88*	4,90*	4,86*	4,88*	4,94*	4,88	4,86
Tugev perekond	4,78	4,81	4,72**	4,85**	4,75	4,83	4,77	4,75	4,81	4,77	4,81	4,76	4,79	4,79	4,80
Rahu maailmas	4,66*	4,76*	4,57**	4,80**	4,53**	4,71**	4,83**	4,68	4,69	4,69	4,76**	4,60**	4,65**	4,67	4,74
Puhas keskkond	4,70*	4,63*	4,63**	4,73**	4,63*	4,71*	4,69*	4,58**	4,70**	4,73**	4,67	4,68	4,72	4,69	4,66
Õnn	4,69*	4,61*	4,58**	4,74**	4,70**	4,69**	4,59**	4,61	4,68	4,68	4,65	4,65	4,73	4,67	4,65
Riigi julgeolek	4,67**	4,56**	4,55**	4,71**	4,47**	4,65**	4,80**	4,64	4,66	4,58	4,69*	4,57*	4,64*	4,62	4,67
Tõeline sõprus	4,59	4,56	4,53**	4,63**	4,62	4,58	4,55	4,58	4,59	4,56	4,61	4,53	4,60	4,57	4,61
Ausus	4,58	4,53	4,48**	4,64**	4,44**	4,56**	4,71**	4,47*	4,57*	4,60*	4,59	4,54	4,50	4,56	4,58
Vabadus	4,49	4,53	4,51	4,50	4,54	4,52	4,45	4,52	4,50	4,50	4,49	4,48	4,59	4,50	4,51
Sisemine harmoonia	4,50	4,56	4,39**	4,63**	4,42**	4,60**	4,49**	4,35**	4,55**	4,59**	4,54	4,48	4,49	4,53	4,50
Eneseaustus	4,55	4,52	4,46**	4,62**	4,55*	4,58*	4,48*	4,45**	4,55**	4,60**	4,52*	4,52*	4,64*	4,55	4,54
Tarkus	4,52	4,50	4,50	4,54	4,50	4,52	4,53	4,46	4,53	4,53	4,51	4,47	4,58	4,51	4,53
Õiglus	4,47	4,44	4,43*	4,50*	4,38**	4,50**	4,49**	4,45	4,48	4,43	4,51	4,44	4,41	4,47	4,46
Armastus	4,56**	4,38**	4,50	4,51	4,60**	4,57**	4,32**	4,49	4,52	4,52	4,50	4,47	4,58	4,50	4,54
Eneseteostus	4,52**	4,37**	4,45	4,51	4,62**	4,46**	4,36**	4,37**	4,50**	4,53**	4,45**	4,45**	4,63**	4,47	4,49
Kaunis maailm	4,29	4,35	4,19**	4,41**	4,15**	4,33**	4,45**	4,25	4,32	4,29	4,36**	4,23**	4,27**	4,29	4,34
Võrdsus	4,02**	4,43**	4,08*	4,20*	4,11	4,15	4,17	4,29**	4,15**	3,97**	4,25**	4,05**	3,90**	4,14	4,15
Meeldiv elu	4,39**	4,03**	4,26	4,30	4,51**	4,22**	4,15**	4,41**	4,28**	4,17**	4,26	4,24	4,40	4,28	4,29
Mugav elu	3,93**	4,37**	4,03	4,09	4,16**	4,07**	3,94**	4,20**	4,07**	3,94**	4,11*	3,97*	4,08*	4,05	4,08
Tehnika areng	4,12**	4,27**	4,30**	4,05**	4,02**	4,19**	4,28**	4,14	4,20	4,10	4,17	4,13	4,26	4,14	4,22
Jõukus	3,99	3,95	4,02*	3,94*	4,06	3,95	3,94	4,05	3,97	3,94	3,96*	3,95*	4,11*	3,99	3,96
Huvitav elu	3,95**	4,27**	4,09*	4,01*	4,26**	4,03**	3,85**	3,99	4,05	4,09	4,04	4,02	4,12	4,05	4,05
Ühiskondlik	3,74**	4,01**	3,73**	3,89**	3,84	3,81	3,81	3,80	3,83	3,79	3,85	3,77	3,76	3,83	3,80

tunnustus															
Lunastus	3,27**	3,89**	3,27**	3,62**	3,22**	3,52**	3,62**	3,35	3,48	3,47	3,59**	3,34**	3,24**	3,45	3,49
Võimu omamine	3,02**	2,83**	3,01	2,92	3,17**	2,92**	2,80**	2,91	2,99	2,95	2,98	2,90	3,03	2,96	2,98

** - keskmised erinevad võrreldavates rühmades olulisuse nivool $p \leq 0,01$

* - keskmised erinevad võrreldavates rühmades olulisuse nivool $p \leq 0,05$

Kahe võrreldava rühma puhul on kasutatud sõltumatute rühmade t-testi, kolme võrreldava rühma puhul kombineeritud ANOVA-t.

Tabel 4. Väärtuste keskmiste erinevus sotsiaal-demograafilistes rühmades

	Keskmiste erinevus sotsiaal-demograafilistes rühmades											
	Keel (eesti; vene)		Sugu		Vanus (15-29; 30-54; 55-74)		Haridus (alla kesk-; kesk-; kõrg-)		Sissetulek (3 rühma) ¹		Elukoht (linn; maa)	
	'02	'05	'02	'05	'02	'05	'02	'05	'02	'05	'02	'05
Tervis		*	**	*	*	**		*		*		
Tugev perekond			**	**			*		**			
Rahu maailmas	**	*	**	**	**	**			**	**		
Puhas keskkond		*	**	**	**	*	*	**				
Õnn		*	**	**		**			*		*	
Riigi julgeolek		**	**	**	**	**			*	*		
Tõeline sõprus			*	**	*		**		**			
Ausus	**		**	**	**	**		*	*			
Vabadus												
Sisemine harmoonia			**	**	**	**	**	**				
Eneseaustus	**		**	**		*		**		*		
Tarkus			*		*							
Õiglus	**			*	**	**			**			
Armastus	**	**			**	**					**	
Eneseteostus	**	**			**	**		**	*	**		
Kaunis maailm	**		**	**	**	**			*	**		
Võrdsus	**	**	**	*	**		**	**	**	**		
Meeldiv elu	**	**			**	**	**	**				
Mugav elu	**	**	**		*	**	**	**	*	*	**	
Tehnika areng	**	**	**	**		**						
Jõukus				*	*				*	*		
Huvitav elu	**	**		*	**	**						
Ühiskondlik tunnustus	**	**		**								
Lunastus	**	**	**	**	**	**			**	**	**	
Võimu omamine	**	**	**		**	**	*		**		**	
Keskmiste erinevusi kokku	15	15	17	18	19	18	8	9	14	10	5	0

1 – Sissetulekurühmad 2002. a: kuni 2000; 2001-4000; üle 4000; 2005. a: kuni 3000; 3001-6000; üle 6000.

** - keskmised erinevad võrreldavates rühmades olulisuse nivool $p \leq 0,01$

* - keskmised erinevad võrreldavates rühmades olulisuse nivool $p \leq 0,05$

Kahe võrreldava rühma puhul on kasutatud sõltumatute rühmade t-testi, kolme võrreldava rühma puhul kombineeritud ANOVA-t.

Joonis 1. Faktoranalüüsi 5-faktoriliste lahendite faktorgraafid 2002 ja 2005
(peakomponentide meetod, varimaks pööramine)

2002		2005	
F1 Isiksuslik ja sotsiaalne tasakaal		F1 Isiksuslik tasakaal	
ENESEAUSTUS	0.66	ARMASTUS	0.66
ÖNN	0.63	ÖNN	0.66
AUSUS	0.62	MEELDIV ELU	0.61
ARMASTUS	0.62	ENESETEOSTUS	0.54
TARKUS	0.59	ENESEAUSTUS	0.5
TUGEV PEREKOND	0.55	TÕELINE SÕPRUS	0.48
ENESETEOSTUS	0.55	SISEMINE HARMOONIA	0.42
TÕELINE SÕPRUS	0.55	VABADUS	0.36
ÕIGLUS	0.54	TUGEV PEREKOND	0.32
MEELDIV ELU	0.54	AUSUS	0.3
RIIGI JULGEOLEK	0.46	TARKUS	0.34
VABADUS	0.45	F2 Hingeline tasakaal	
SISEMINE HARMOONIA	0.45	VÕRDSUS	0.66
KAUNIS MAAILM	0.30	RAHU	0.59
F2 Keskkond ja füüsiline heaolu		LUNASTUS	0.58
PUHAS KESKKOND	0.79	KAUNIS MAAILM	0.57
TERVIS	0.78	SISEMINE HARMOONIA	0.53
TEHNIKA ARENG	0.53	VABADUS	0.41
RAHU MAAILMAS	0.52	TUGEV PEREKOND	0.45
TUGEV PEREKOND	0.33	RIIGI JULGEOLEK	0.38
RIIGI JULGEOLEK	0.35	F3 Keskkond ja turvalisus	
KAUNIS MAAILM	0.40	TERVIS	0.75
F3 Hingeline tasakaal		PUHAS KESKKOND	0.65
LUNASTUS	0.78	TEHNIKA ARENG	0.49
VÕRDSUS	0.57	TUGEV PEREKOND	0.46
KAUNIS MAAILM	0.53	AUSUS	0.43
AUSUS	0.30	RIIGI JULGEOLEK	0.43
SISEMINE HARMOONIA	0.39	RAHU MAAILMAS	0.41
ÜHISKONDLIK TUNNUSTUS	0.47	F4 Materiaalne heaolu ja enesekehtestamine	
F4 Materiaalne kindlustatus ja heaolu		JÕUKUS	0.69
MUGAV ELU	0.73	MUGAV ELU	0.66
JÕUKUS	0.70	VÕIMU OMAMINE	0.6
ÖNN	0.46	HUVITAV ELU	0.52
MEELDIV ELU	0.51	MEELDIV ELU	0.43
VÕRDSUS	0.32	TEHNIKA ARENG	0.49
F5 Enesekehtestamine		ÜHISKONDLIK TUNNUSTUS	0.4
VÕIMU OMAMINE	0.72	F5 Sotsiaalne küpsus ja tunnustus	
ÜHISKONDLIK TUNNUSTUS	0.52	ÕIGLUS	0.62
HUVITAV ELU	0.50	TARKUS	0.59
ENESETEOSTUS	0.49	ÜHISKONDLIK TUNNUSTUS	0.51
TEHNIKA ARENG	0.42	ENESETEOSTUS	0.33
		ENESEAUSTUS	0.46
		LUNASTUS	0.52
		AUSUS	0.39

Rasvases kirjas on faktori tuumtunnused (esinevad ühe ja sama faktori põhitunnustena 2- kuni 5-faktorilistes lahendites); rasvases kursiivis tunnused, mis liiguvad teise faktorisse alates 6-faktorilisest lahendist; faktoreid markeerivate riskülikute all on toodud faktori lisatunnused.

2. Väärtusteadvuse struktuurimuutused

Väärtusteadvuse struktuuri empiirilisel analüüsil kasutasin faktoranalüüsi peakomponentide meetodit koos varimaks pööramisega. Infokadude vältimiseks asendasin puuduvad väärtused 5-pallise skaala keskmise väärtusega 3 (ankeedis vastusevariant *Ei tähtis ega tähtsusetu*).

Kõrvutasin faktorgraafilisel meetodil 2- kuni 7-faktorilisi lahendeid. Lähtudes omaväärtuste kriteeriumist, mudeli kirjeldusvõimest ja tõlgendatavuse kriteeriumist (sh võrreldavusest 2002. a. faktorstruktuuriga), pidasin sobivaimaks 5-faktorilist lahendit (kõikide faktorite omaväärtus > 1, mudeli kirjeldusvõime 49,6%, lisatunnuste arv 15). Lisatunnuste vähesuse kriteeriumi alusel osutus enamafaktoriliste lahendite seas puhtaimaks küll 4-faktoriline lahend (12 lisatunnust), kuid mudeli kirjeldusvõime oli märkimisväärselt alla 50% (45,4%).

Võrreldes 2002. aastaga on Eesti elanike väärtusstruktuur jäänud üldjoontes samaks, toimunud on aga ka mitu olulist muutust (vt joonis 1). 2002. aasta esimene, suur faktor – isiksuslik ja sotsiaalne tasakaal – mis koondas nii individualistlikke, kollektivistlikke kui kõikehaaravaid väärtuskujutlusi, on 2005. aastal lagunenud neljaks erinevaks komponendiks. Esimesse faktorisse on koondunud isiksuse arengu, hedonismi ja lähisuhetega seonduvad väärtused (vastavalt *eneseteostus, eneseaustus; õnn, meeldiv elu; armastus, tõeline sõprus*), mistõttu nimetame seda väärtusorientatsiooni **isiksuslikuks tasakaaluks**. 2002. aasta esimese faktori sotsiaalsema orientatsiooniga väärtused (*õiglus, tarkus, ühiskondlik tunnustus*) on 2005. a. eraldunud omaette faktoriks, mida nimetame **sotsiaalseks küpsuseks ja tunnustuseks** (faktor 5). Turvalisusega seonduvad väärtused 2002. a. esimeses faktoris (*tugev perekond, riigi julgeolek* ning teatud tähendus kontekstis samuti turvalisusega assotsieeruv *ausus*) on liitunud endise keskkonna ja füüsilise heaolu faktoriga, mistõttu uut väärtusorientatsiooni on otstarbekam nimetada **keskkonna ja turvalisuse** faktoriks (faktor 3). (Väärib märkimist, et *tehnika areng* kuulub endiselt samasse faktorisse koos *tervise* ja *puhta keskkonnaga*, mis ilmselt tähistab kestva usku tehnoloogilisse progressi kui elukeskkonna probleemide leevendajasse. Samas on *tehnika areng* omandanud varasemast tugevama seose ka Schwartzi võimudimensiooni komponentidega 4. faktoris.) 2002. aasta esimese faktori abstraktseimad, tunnetuslikumad komponendid (*vabadus* ja *sisemine harmoonia*) on 2005. aastal liitunud faktoriga, mida selle tuumtunnuste (*lunastus, võrdsus, kaunis maailm*) püsivuse tõttu võib endiselt nimetada **hingeliseks tasakaaluks** (faktor 2).

2005. a. faktorstruktuuri teine komponent – **hingeline tasakaal** – väärribki suuremat tähelepanu. Kuna traditsioonilis-religioosset *lunastust* sisaldav faktor viitab oma tuumtunnuste (*võrdsus* ja *kaunis maailm*) näol pigem ortodokssele kui protestantlikule eetikale, erinedes oluliselt võrreldavast väärtusteadvuse komponendist 2002. a. Rootsi valimis (kus *lunastusega* seonduv *ühiskondlik tunnustus*), oleme Eesti elanike väärtusteadvuse seda komponenti nimetanud ka “ortodoksseks lunastuseks” (Kalmus & Vihalemm 2006). Tuleb tunnistada, et 2005. a. ei ole *lunastuse* seosed ortodoksse eetikaga siiski enam domineerivad. *Lunastust* ning universalistlikke, sotsiaalsele tasakaalule orienteeritud väärtusi ühendava struktuurielemendi leiame küll 30-54-aastaste vastajate ning kõikide haridusrühmade väärtusteadvuses, ent teiste rahvarühmade (sh venekeelsete vastajate) väärtusstruktuuris kuulub *lunastus* kokku protestantlikule eetikale viitava *ühiskondliku tunnustuse* ning reeglina paari-kolme universalistliku väärtusega (nt venelaste väärtusteadvuses kuuluvad sellesse faktorisse *lunastus, ühiskondlik tunnustus, õiglus, tarkus, ausus*). Mõne rahvarühma väärtusteadvuses ilmneb aga 2002. a. Rootsi valimile iseloomulik, selgelt protestantliku dominandiga struktuurielement, nt meeste ja keskmise sissetulekuga

vastajate puhul kuuluvad sellesse faktorisse üksnes *lunastus* ja *ühiskondlik tunnustus* (nagu Rootsi valimis), kõrgeima sissetulekuga vastajate puhul lisaks nimetatutele ka *võimu omamine* ja *õiglus*.

Märkimisväärsed muutused on aset leidnud ka neljanda faktori koosseisus. Kui 2002. a. kuulusid nii koguvalimi kui enamiku vaadeldud sotsiaal-demograafiliste gruppide puhul sellesse faktorisse üksnes *jõukus* ja *mugav elu*, siis 2005. a. seostuvad nimetatud väärtused nii koguvalimis kui enamikus rahvarühmades endise enesekehtestamise orientatsiooni tuumtunnustega – *võimu omamise* ja *huvitava eluga* – siit ka faktori nimetus: **materiaalne heaolu ja enesekehtestamine**. Teatud mõttes on toimunud lähenemine Rootsi elanike väärtusteadvusele – *jõukuse* ja *võimu omamise* tugev seostamine (sarnaselt rootslastele) peegeldab ilmselt selgemini väljakujunenud arusaamu erinevate kapitalide seotusest. Samas seostub Eesti elanike väärtusteadvuses (erinevalt rootslastest) selle orientatsiooniga ka hedonistlik komponent *mugav elu* (v.a. venelaste, kõrgharidusega vastajate ja 55-74-aastaste väärtusteadvuses), mis annab tõenäoliselt tunnistust just siirdeühiskonnale omasest veendumusest materiaalse kindlustatuse ja hedonismi lahutamatuses kohta.

3. Väärtusorientatsioonid sotsiaal-demograafilistes gruppides

Edasise analüüsi tarbeks omistasin kõigile indiviididele eelpool kirjeldatud 5-faktorilise lahendi faktorkaalud ning arvutasin nende keskmised peamistes sotsiaal-demograafilistes gruppides (tabel 5).

Nagu näeme, eristab elanikkonna rühmi ennekõike orientatsioon materiaalsele heaolule ja enesekehtestamisele: 4. faktori kaalude keskmised erinevad statistiliselt olulisel määral peaaegu kõigis võrreldavais sotsiaal-demograafilistes gruppides (materiaalset heaolu ja enesekehtestamist väärtustavad kõrgemalt vene keelt kõnelevad inimesed, mehed, nooremad vastajad, madalama haridustasemega inimesed ja kõrgeima sissetulekuga vastajad). Seega võib öelda, et nimetatud väärtusorientatsiooni näol ei ole enam tegemist defitsiidiväärtusega (mida võis täheldada 2002. a. osaliselt samade tuumtunnustega materiaalse kindlustatuse ja heaolu faktori puhul). Pigem on tegemist teatud üldise eluhoiaku, gruppikuuluvuse ja ideoloogiaga seonduva hinnanguga, mis motiveerib individualistlikku püüdu suurema kapitaliseerituse, parema positsiooni ja mõnusama elu poole. Väärtusfaktor on statistiliselt olulisel määral korreleeritud konsumerismi indeksiga ($r=0,13$; $p<0,01$) ja ainsa väärtusorientatsioonina ka soolise konservatiivsuse (patriarhaalsuse) indeksiga ($r=0,10$; $p<0,01$).

Sarnaselt 2002. aastaga eristab elanikkonna gruppe märkimisväärselt (4 sotsiaal-demograafilise tunnuse lõikes) ka orientatsioon hingelisele tasakaalule; seejuures on endiselt kõige silmatorkavam erinevus eesti ja vene keelt kõnelevate vastajate vahel.

Sotsiaal-demograafiliste parameetrite võrdluses eristab vastajate väärtusorientatsioone eelkõige vanus – erinevas vanuses vastajate väärtushinnangud erinevad kõigi viie faktori lõikes, kusjuures nooremad inimesed (15-29-aastased) on sarnaselt 2002. aastale selgelt individualistlikumad, vanemad (55-74-aastased) aga kollektivistlikumad. Analoogset üldistust ei saa sarnaselt 2002. aastale teha eesti ja vene keelt kõnelevate vastajate osas: venelased väärtustavad kõrgemalt nii hingelist tasakaalu kui materiaalset heaolu ja enesekehtestamist, madalamalt aga isiksuslikku tasakaalu ning keskkonda ja turvalisust.

Olulisel määral mõjutab inimeste väärtusteadvust sissetulek: kõrgema sissetulekuga vastajad hindavad madalamalt hingelist tasakaalu, väärtustades kõrgemalt isiksuslikku tasakaalu, keskkonda ja turvalisust ning materiaalsel heaolu ja enesekehtestamist.

Kui 2002. aastal oli põhjust rääkida meeste ja naiste täiesti erinevatest väärtusmaailmadest (sugu eristas vastajate väärtusorientatsioone kõigi viie faktori lõikes), siis 2005. a. on sugupoolte väärtusorientatsioonid mõnevõrra ühtlustunud. Siiski väärtustavad mehed naistega võrreldes kõrgemalt üksnes enesekehtestamise komponenti sisaldavat orientatsiooni (nagu ka 2002. a.), samal ajal kui naised hindavad endiselt kõrgemalt nii isiksuslikku kui hingelist tasakaalu.

Eripäraselt sõltuvad väärtusorientatsioonid haridustasemest: kõrgharidusega vastajad paistavad sarnaselt 2002. aastale silma mõnevõrra postmodernistlikuma (ja küpsema) väärtusteadvuse poolest, hinnates madalamalt materiaalsel heaolu ja enesekehtestamist ning kõrgemalt keskkonda ja turvalisust ning sotsiaalset küpsust ja tunnustust.

Elukoht ei avalda, erinevalt 2002. aastast ja sarnaselt 2005. a. üksikväärtuste keskmiste võrdlusele, Eesti inimeste väärtushinnangutele mingisugust mõju.

Kokkuvõtteks

Võrreldes Eesti elanike väärtusteadvust 2002. ja 2005. aastal, saab välja tuua järgmised põhitendentsid:

- Jätkeb väärtusteadvuse individualiseerumine, seda eeskätt isiksuse enese-edendamise ja stimulatsiooni mõttes: väärtuste pingereas on ettepoole nihkunud individualistlikud väärtused *eneseaustus*, *eneseteostus*, *meeldiv elu*, *huvitav elu* ja *tehnika areng*. Pingereas on langenud universalistlikud, sotsiaalset tasakaalu eesmärgistavad *õiglus* ja *võrdsus*, samas ka individualistlikud väärtused *jõukus* ja *mugav elu*, mis 2002. a. olid selgelt tõlgendatavad defitsiidiväärtustena.
- Väärtuste individualiseerumine on jätkuvalt omane eeskätt noorematele põlvkondadele; väärtusorientatsioonide (väärtusfaktorite) osas on põlvkondadevahelised erinevused muutunud veelgi selgemaks.
- 2002. aastal täheldatud arvukad ja reljeefsed erinevused sugupoolte väärtusteadvuses on 2005. a. üksikutes aspektides ühtlustunud. Siiski on jätkuvalt põhjust rääkida meeste suuremast väärtuskeptsitsismist ning tugevamast orienteeritusest üksnes enesekehtestamisele, kusjuures 2005. aastaks tekkinud tugev üldine seos enesekehtestamise ja materiaalse heaolu vahel väljendub ka esilekerkinud sugupooltevahelises erinevuses *jõukuse* väärtustamises (mehed väärtustavad *jõukust* kõrgemalt).
- Rahvusrühmade väärtusteadvuses esineb üksikväärtuste osas nii ühtlustumist kui uusi eristumisi, väärtusorientatsioonide osas on 2002. a. täheldatud erinevused jäänud analoogseteks.
- Sissetuleku eristusjõud on üksikväärtuste osas kolme aastaga vähenenud (enam pole võimalik rääkida suurima sissetulekuga respondentide silmapaistvast väärtuskeptsitsismist), väärtusorientatsioonide osas aga selgemaks muutunud: kõrgema sissetulekuga vastajad on hakanud kõrgemalt

väärtustama isiksuslikku tasakaalu ning keskkonda ja turvalisust. Materiaalse heaolu väärtustamises on toimunud mõneti paradoksaalne suunamuutus: kui 2002. aastal oli *jõukus* defitsiidiväärtusena olulisem madalaima sissetulekuga rühmas, siis 2005. aastaks on *jõukuse* väärtustamine madala ja keskmise tuluga rühmades langenud (ilmselt pole enam tegemist sedavõrd olulise puudusväärtusega), kõrgeima sissetulekuga rühmas aga tõusnud (tõenäoliselt seoses tarbimisvajaduste ja konsumerismi kasvuga). Toimunud pööre võib olla seletatav ka tähendusliku seose tekkimisega materiaalse heaolu ja enesekehtestamise vahel, mis viitab omakorda üldiste eluhoiakute ja –stiilide selgemale eristumisele. Ilmselt on tegemist ka gruppikuuluvuse ja ideoloogiaga seonduva väärtushinnangute kompleksiga, mis motiveerib individualistlikku püüdu suurema kapitaliseerituse, parema positsiooni ja mõnusama elu poole.

- Haridustasemete eristusjõud on jäänud võrreldes 2002. aastaga peaaegu samaks, mõningad muutused on toimunud üksikväärtuste hindamises. Kõrgharidusega vastajad paistavad endiselt silma mõnevõrra postmodernistlikuma (ja küpsema) väärtusteadvuse poolest, hinnates madalamalt materiaalselt heaolu ja enesekehtestamist ning kõrgemalt keskkonda ja turvalisust ning sotsiaalset küpsust ja tunnustust.
- Elukoha (linn vs. maa) eristusjõud on nii üksikväärtuste kui väärtusorientatsioonide osas muutunud olematuks. Seda võib pidada kujuneva meediaühiskonna üheks tunnusjooneks; tõenäoliselt on olulist rolli mänginud ka migratsioon maalt linna ning linnast maale (ja eeslinnadesse).
- Eesti elanike väärtusstruktuur on võrreldes 2002. aastaga jäänud üldjoontes samaks, toimunud on aga ka mitu olulist muutust. Teatud aspektides on toimunud väärtusteadvuse “läänestumine” – lähenemine 2002. a. uuritud Rootsi elanike väärtusteadvusele. Ühelt poolt peegeldab *jõukuse* ja *võimu omamise* tugev seostamine (sarnaselt rootslastele) selgemini väljakujunenud arusaamu erinevate kapitalide seotusest. Samas seostub Eesti elanike väärtusteadvuses (erinevalt rootslastest) selle orientatsiooniga ka hedonistlik komponent *mugav elu*, mis annab tõenäoliselt tunnistust just siirdeühiskonnale omasest veendumusest materiaalse kindlustatuse ja hedonismi lahutamatuks kohta. Ehkki kogupalimil tasandil on endiselt täheldatav religioosse-eetilise väärtuskompleksi ortodoksne iseloom, pole *lunastuse* seosed ortodoksse eetikaga rahvarühmades vaadelduna siiski enam domineerivad. Paljude rahvarühmade (sh venekeelsete vastajate) väärtusstruktuuris kuulub *lunastus* kokku protestantlikule eetikale viitava *ühiskondliku tunnustuse* ning reeglina paari-kolme universalistliku väärtusega, mõne rahvarühma (mehed, keskmise ja kõrgeima sissetulekuga vastajad) väärtusteadvuses ilmneb aga 2002. a. Rootsi valimile iseloomulik, selgelt protestantliku dominandiga struktuurielement.

Kasutatud kirjandus

Kalmus, V., Vihalemm, T., 2006: Distinct Mental Structures in Transitional Culture: An Empirical Analysis of Values and Identities in Estonia and Sweden, *Journal of Baltic Studies*, 37 (1), 94-123.

Tabel 5. 5-faktorilise lahendi faktorkaalude keskmised sotsiaal-demograafilistes gruppides

	Keel		Sugu		Vanus			Haridus			Sissetulek			Elukoht	
	Eesti	Vene	Mees	Naine	15-29	30-54	55-74	Alla kesk	Kesk	Kõrg	Kuni 3000	3001-6000	Üle 6000	Linn	Maa
N	1033	442	687	788	423	657	395	281	817	340	751	463	205	1036	439
F1 Isiksuslik tasakaal	.15**	-.35**	-.10**	.09**	.32**	.01**	-.35**	-.08	.02	.05	-.08**	-.01**	.20**	.01	-.03
F2 Hingeline tasakaal	-.18**	.42**	-.22**	.19**	-.23**	.05**	.16**	.03	.01	-.09	.17**	-.14**	-.32**	-.01	.02
F3 Keskkond ja turvalisus	.07**	-.17**	-.01	.01	-.28**	.06**	.20**	-.15*	.03*	.04*	-.05**	.01**	.20**	.00	-.00
F4 Materiaalne heaolu ja enesekehtestamine	-.08**	.18**	.13**	-.11**	.25**	-.05**	-.19**	.15**	.00**	-.13**	.00*	-.07*	.15*	-.01	.01
F5 Sotsiaalne küpsus ja tunnustus	-.03	.07	-.05	.04	-.18**	.01**	.17**	-.16**	.03**	.06**	.05	-.05	-.05	-.01	.03

** - keskmised erinevad võrreldavates rühmades olulisuse nivool $p \leq 0,01$

* - keskmised erinevad võrreldavates rühmades olulisuse nivool $p \leq 0,05$